

Als een vader en een herder: Over 'de' kloof tussen 'de' burger en 'de' politiek

Marcel Wissenburg
Filosofisch Café, Trianon, Nijmegen, 5 mei 2009

Samenvatting

De kloof tussen burger en politiek bestaat niet: er zijn geen burgers. "Kloof" is een typisch Nederlandse metafoor die een typisch Nederlandse angst voor hoogteverschillen en een typisch Nederlands verlangen naar platheid met de blik op oneindig uitdrukt. Spreken over de kloof betekent op een verwrongen wijze denken en spreken over diepere, universeler tegenstellingen. De belangrijkste daarvan is de tegenstelling tussen de mens als burger (welopgevoed, nadenkend, reflectief, zelfkritisch) en de mens als individu (kortzichtig, behoeftig, door lust bewogen). Een tweede genegeerde tegenstelling volgt hieruit: de tegenstelling (en keus) tussen republiek en democratie, tussen maatschappelijke structuren die reflectie, ontwikkeling en emancipatie bevorderen aan de ene kant, en aan de andere kant het luide joelen van opstandige hordes. Voor een realist is die keus eenvoudig: terug het hok in!

0 Inleiding

Gezien de aankondigingen voor deze korte lezing komt het volgende misschien als een verrassing voor u. Dit is geen lezing over de kloof tussen burger en politiek, en wel - dat is het eerste punt dat ik vanavond wil maken (1) omdat we niet over een kloof moeten spreken maar, zo wil ik suggereren, over tegenstellingen, twee tegenstellingen om precies te zien - niet tussen burger en politiek maar (2) *binnen* het individu zelf tussen burger en ikke, en als functie daarvan of daarvoor (3) *binnen* de gemeenschap tussen republiek en democratie. Ik wil ook kort iets zeggen over (4) de oorzaken waar die tegenstellingen graag aan worden toegeschreven - en (5) over omgangsvormen, over methoden om met die tegenstellingen om te gaan.

En over 15 minuten is u dat allemaal duidelijk. Reeds bij voorbaat mijn excuses als ik soms wat kort door de bocht ga - ik heb nu eenmaal slechts een kwartier.

1 Er is geen kloof

We gebruiken in Nederland de term "kloof" om de relatie tussen sommige burgers en sommige aspecten van politieke instituties te beschrijven. Wie die term als eerste introduceerde is onduidelijk, en het doet er ook niet zo toe. Het IJzeren Gordijn, een vergelijkbare metafoor, wordt ook al 60 jaar ten onrechte aan Winston Churchill toegeschreven - so what? Veel interessanter is de observatie dat het om een metafoor gaat, daarmee om een bewuste en bedoelde constructie, een politiek wapen waar ook andere wapens hadden kunnen worden gebruikt om de relatie burger-politiek te karakteriseren als, en daar gaat het uiteindelijk om, een situatie waarin sommige groepen ten onrechte uitgesloten en niet gehoord worden.

Elders in de wereld worden heel andere metaforen gebezigd dan de kloof, en ook in Nederland gebeurde dat in het verleden. In de Nederlandse politiek is de twist om in- en uitsluiting misschien zelfs wel, meer dan in enig ander land, de motor van de geschiedenis: de Friezen die zich verzetten tegen de Karolingen, de Hoeken die de Kabeljauwen bevochten, de patriotten tegen de orangisten, de Bataven tegen de

reactionairen, de Belgen tegen de Kaaskoppen, de katholieken tegen de calvinisten, vrouwen tegen mannen, de provincies tegen Holland alias de Randstad – allemaal twisten om de vormgeving van in- en uitsluiting van de collectieve besluitvorming.

Waarom dan nu die metafoor ‘de kloof’ en niet een andere? “Kloof” is een typisch Nederlandse metafoor die een typisch Nederlandse angst voor hoogteverschillen uitdrukt, en ze reflecteert ook een typisch Nederlands verlangen naar platheid met de blik op oneindig. Het land rond Venlo is ook knap plat.

“Kloof” is een heel bruikbaar wapen gebleken: het past uitstekend bij het populisme. Een kloof roept erom gedicht of overbrugd te worden, we (de burgers) moeten hoe dan onbelemmerde toegang hebben tot de andere kant. Vandaar dat de term ook wel gebruikt werd voor de relatie burger-ambtenaar: bij het aanvragen van een uitkering of subsidie, bij toestemming om een tuinhuisje te bouwen, bij een parkeervergunning: nergens mag bureaucratisch geneuzel met onzinnige regeltjes die de burger hinderen, ons nog in de weg staan.

In de laatste jaren is de ambtenaar uit beeld verdwenen en is alle aandacht verschoven naar hun bazen, de mensen in de Torentjes en Hoven van Den Haag: de kloof is er nu exclusief een tussen burger en politiek, en de fout, de ellende, de uitsluiting, komt maar van één kant. *Den Haag* moet representatief zijn, lees, de politici moeten *mijn* gedachten uitspreken; *Den Haag* moet responsief zijn, de regering moet doen wat *ik* wil; *Den Haag* moet de taal spreken die *ik* begrijp; en *Den Haag* moet de zaken bespreken die *mij* interesseren.

Wat wordt bereikt door de metafoor “kloof” zo in te zetten? Welke realiteit wordt zo geconstrueerd? In ieder geval geen realiteit waarin behoefte bestaat aan bruggenbouwers. De boodschap is: het voordeel en het ongelijk liggen geheel aan één zijde van de kloof, bij de regenten; het nadeel ligt bij het gewone volk. Het is zodoende ook niet het nader tot elkaar komen of het verzoenen dat op de agenda staat, het is machtsvorming tegen de andere partij, de Haagse politici, machtsvorming met bestorming, verovering en onderwerping als oogmerk.

Wat het gebruik van de “kloof” metafoor ook bewerkstelligt is dat andere karakterisering van (vrij naar Mr GBJ Hiltermann) de toestand in de wereld in het duister verdwijnen. Ik wil u zo’n alternatieve werkelijkheid voorleggen.

2 Burger en ikke

Spreeken over de kloof betekent op een verwrongen wijze denken en spreken over diepere, universeler tegenstellingen. De belangrijkste daarvan is de tegenstelling tussen het individu als burger en als ikke.

De burger (m/v) – dat is de welopgevoede, beschaafde, nadenkende, zelfkritische mens die in een beschaafde, op reflectie en openheid gebaseerde politieke omgeving positief bij kan en wil dragen aan de vormgeving van de samenleving. Ikke, daarentegen, is een kortzichtig individu, door lust bewogen, op instant gratification gericht, enkel bezig met het eigen genot. Ik noem het “ikke” omdat ik het idee deels ontleen aan Harry Kunnemans “dikke ik”: Ikke, dikke ikke, en de rest kan stikke. Deels wil ik aan ikke ook een eigen draai geven: het is wat mij betreft een heel

infantiel zelfbeeld, ikke en niet ik. Ikke heeft geen vaste doelen maar volgt de mode. Ikke denkt niet na, ikke laat voor zich denken, ikke imiteert eigenlijk alleen maar en de enige creativiteit die ikke manifesteert ligt in het zoeken van de extremen - de smakeloosheid van zonzakanties eindeloos ver, van eindeloos diepe duiken in drank, weed en coke, van eindeloos perverse seksualiteit, eindeloos smakeloze casual kleding, en de eindeloos grove omgangsvormen waar zelfs Israeli's tegenwoordig een puntje aan kunnen zuigen.

Een van de aardigste ontdekkingen uit de sociale wetenschappen heb ik altijd deze gevonden: het heeft vaak niet zo'n zin mensen in een enquête naar hun redenen of motieven te vragen – de reden om afval te recyclen of kinderen te slaan of partij X te stemmen. Het overgrote deel van de mensen draait het overgrote deel van de dag op volautomatisch – en wanneer dan naar een reden voor gedrag wordt gevraagd, in plaats van een causale oorzaak, dan wordt die reden *achteraf* pas geformuleerd of, laten we eerlijk zijn, verzonnen. Meestal blijkt uit de context dan ook nog voorspelbaar of de reden die wordt gegeven een sociaal wenselijke reden of een proteststem zal zijn.

Het gegeven dat de meesten van ons meestentijds onreflectief, onkritisch en volautomatisch door het leven glijden, verklaart ook deels waarom populistische partijen zo'n succes hebben: het is in eerste instantie niet de boodschap die *ikke* overtuigt maar de vorm, de stijl, de kracht en kennelijke overtuiging waarmee die boodschap gebracht wordt. Eens de onderbuik veroverd is gaat ikke de boodschap, de inhoud, pas adopteren. Zo werken rechtspopulisten als Wilders en zijn voorbeeld Fortuyn, maar zo werken ook linkspopulisten: Fortuyn en Marijnissen hadden in hun jeugd en jonge jaren dezelfde inspirerende voorbeelden – Stalin en Mao.

3 Republiek en democratie

Hand in hand met de tegenstelling tussen burger en ikke gaat een tegenstelling (en keus) tussen twee maatschappijvormen: democratie en republiek.

De republiek is een ideaal niet alleen van de Verlichting maar ook, ouder, van het humanisme uit de renaissance – een ideaal dat niet voor niets met Machiavelli, de eerlijkste politiek denker ooit, in verband wordt gebracht. De burger is uitgedacht voor de republiek, en de republiek is uitgedacht voor de burger.

Een individu dat betrokken wordt en zich mede daardoor betrokken voelt bij de publieke zaak, de *res publica*, ontwikkelt zich: hij of zij gaat op zoek. Door participatie en deliberatie, door kritiek en door gekritiseerd te worden, ontwaart de burger langzaam de contouren van de goede samenleving - en tegelijk de contouren van een verbeterd, misschien zelfs geperfectioneerd zelf.

Dit is de republiek: een gemeenschap die bloeit door de betrokkenheid van de burgers, en een burger die zich gaat ontplooiën door serieus te worden genomen en uitgedaagd te worden verder te denken dan het directe eigenbelang. Dit is wat Machiavelli voor ogen stond, dit is waar Spinoza op hoopte toen hij pleitte voor vrijheid van meningsuiting, dit is waar John Stuart Mill zijn *On Representative Government* en *On Liberty* aan wijdde – dat is waar John Rawls zijn Original Position voor modelleerde, en Jürgen Habermas zijn *herrschaftsfreier Diskurs*.

De republiek, dat is een politieke gemeenschap waarin niet de meeste stemmen maar de beste stemmen tellen – waar politiek door beschaafde heren en dames wordt bedreven, en waar politiek de heren en dames beschaafd maakt. De republiek is emancipatie.

En daar tegenover staat de democratie, de regeringsvorm waar oude Grieken als Plato en Aristoteles al nachtmerries van hadden. Democratie is de procedure die de niet-reflectieve, onmiddellijke, ongestructureerde, ongegeneerde individuele oprispingen vertaalt in een collectieve meerderheidsvoorkeur. Democratie kennen we uit ervaring: eens in de vier jaar is Nijmegen even een democratie, een in de vier jaar Gelderland, en eens per kabinetscrisis Nederland. Het is die volksdemocratie waar populistten zo graag naar verwijzen, en waar ze ook zo gemakkelijk naar kunnen verwijzen omdat ze immers de voorkeuren van de *ikkes* zelf dicteren.

De grote liberale republikein José Ortega y Gasset had het, wanneer hij over massademocratie sprak, niet voor niets over horden: democratie is een ziellose, inhoudsloze, uitzichtloze regering door het grootste aantal of de grootste bek. Het is de dood van reflectie en de nivellering van alle beschaving.

4 De oorsprong van de tegenstellingen

Waar komen die tegenstellingen tussen ikke en burger en tussen democratie en republiek vandaan?

Uit de hoek van communitaristen - en daar reken ik socialisten en christendemocraten evenzeer toe als populistten - komt het antwoord dat we onze gemeenschap en onze gemeenschapszin kwijt zijn geraakt, waardoor normen en waarden in verval zijn geraakt. Het is de individualisering, de Verlichting, de vrijheid die eraan schuldig is dat we ons als hufters gedragen - vandaar dat we weer orde, eenheid, plichten en harde regels nodig hebben.

Columnisten, theologen en filosofen hebben in de afgelopen jaren andere suggesties gedaan. Er is gesuggereerd dat de omarming van het populisme een uitdrukking is van angst voor globalisering, voor verlies van identiteit, voor marginalisering en machteloosheid in een Europa van 500 miljoen of een wereld van 6, 7, 8 miljard. Er is ook gesuggereerd dat het een uiting is van verslaving aan, en moeite om af te kicken van, de onbetaalbaar en sociaal remmend geworden verzorgingsstaat. Of het nu een dreiging van buitenaf is of intern individueel onvermogen, in beide gevallen wordt een stigma opgelegd: wie naar de populistten overloopt is een angsthaas, een loser, een zielepiet, of soms, met een term die onuitgesproken blijft maar wel uitstekend bij deze dag past, een verachtelijk Untermensch.

Het is niet aan mij te zeggen welk van deze verklaringen of pseudo-verklaringen (pseudo, want er zit een hoop wishful thinking in) de juiste is - het gaat om empirisch toetsbare hypothesen waar sociaal wetenschappers zich over horen uit te spreken.

Waar ik wel op wil wijzen is dat tussen al dit genuil - voor mijn medeallochtonen hier, dat is Nijmeegs voor ontzettend self-kickend zeuren - tussen al dat genuil ontbreekt een alternatieve verklaring. Vanuit dat ontbrekende perspectief is het niet de

bevrijding van achterlijke middeleeuwse vooroordelen, niet de participatie in een ontluikende wereldsamenleving en niet de nieuwe verantwoordelijkheid voor het eigen welzijn die voer geven aan de ontevredenheid van de populistten (of de ontevredenheid van columnisten die ze op populistten projecteren). Het probleem is juist een *tekort* aan vrijheid, participatie en verantwoordelijkheid.

Ik waag me hier, net als al die filosofen en columnisten van de afgelopen jaren, even aan een ongegeneerd stuk speculatie - en ik laat het toetsen over aan de sociale wetenschappen. De afgelopen dertig jaar hebben het individu van veel ketenen bevrijd, maar een overdosis aan neutraliteit of zoals dat nu heet politieke correctheid heeft gelijk gezorgd dat aan vrijheid, participatie en verantwoordelijkheid geen *zin* en *betekenis* is gegeven. Er is vrijheid gegeven maar geen autonomie, geen vaardigheden of instrumenten om ermee om te gaan.

De bevrijding van het individu is puur formeel: het is alsof je een Papoea die nog nooit van bronzen werktuigen heeft gehoord, middenin de V&D neerzet, en hem vertelt dat hij het verder zelf maar moet uitzoeken. Datzelfde is gebeurd met onze politieke structuren: de democratisering betekent meer en meer ruimte voor inspraak en medezeggenschap, maar geen enkel capaciteit om ermee om te gaan. We hebben daarmee gelijk een antwoord op de Amerikaanse versie van de vraag naar het populisme: Who let the dogs out? Dat was uiteindelijk dus D66.

5 Waarheen leidt de weg?

Het zal niemand verbazen dat mijn sympathie bij de burger en de republiek ligt, en mijn afkeer bij ikke en democratie. Maar daaruit mag niet afgeleid worden dat ik ervoor zou willen pleiten de honden weer terug in het hok te jagen, en terug te keren naar de goeie ouwe tijd voor Wilders en Janmaat en Mussert. Democratie – dat is 5 mei, dat is feest, carnaval, genieten en niet denken. De republiek, dat moet 6 mei zijn en niet 4 mei.

Wie de republiek en de beschaafde burger al te hartelijk omarmt, sluit op datzelfde moment de gewone man en vrouw uit. Wie, zoals Melkert indertijd, in kille blinde haat zijn hoofd afwendt van de hedonistische relnicht, maakt dezelfde fout die door de eeuwen heen Nederlandse elites soms letterlijk de kop heeft gekost: vanuit een naïef geloof in de eigen onverbeterlijke morele superioriteit alle communicatie met de wilden afbreken. Dat is namelijk niet de bescherming maar juist de ontkenning van alles waar een republiek voor staat.

In het Plakkaat van Verlating, de zwaar ondergewaardeerde Nederlandse onafhankelijkheidsverklaring, wordt gesteld dat een volk haar vorst mag verlaten wanneer hij niet als een vader voor zijn kinderen is, als een herder voor zijn schapen. Maar er is een groot verschil tussen schapen en kinderen: schapen voed je en eet je op, kinderen voed je op. Een goede vorst, een goed regent, een echte burger, zoekt en stimuleert het politiek debat; hij blaft de oppositie niet af maar helpt haar juist haar standpunten beter te formuleren, vanuit de gedachte dat niemand onfeilbaar is en dat ook het gepeupel soms wel eens iets van belang te melden kan hebben. Ook republicanisme begint met de bereidheid het ondraaglijke te verdragen.